

УДК 159.92(3.2+2.736.3):316.6(12+14.5)

Ігор Корнієнко

ОСОБИСТІСНІ РИСИ УЧНІВ ІЗ ПОВНИХ І НЕПОВНИХ СІМЕЙ

Сучасна економічна ситуація створює передумови для розвитку соціальних стресових розладів, які характеризуються комплексом психотравмуючих чинників, пролонгованих у часі. На рівні сім'ї відбувається руйнація усталених упродовж кількох поколінь стереотипів, норм і цінностей, що змушує сім'ю перейти на інший рівень розвитку, віднайти інноваційні засоби подолання кризової ситуації та в кінцевому результаті приводить до зміни старих або формування нових якостей особистості [7, с. 10-11].

У психологічній літературі аналізується, в основному, виховний потенціал сім'ї, ієрархічна структура подружжя, особливості стосунків між батьками і дітьми, роль сім'ї у процесі збільшення народонаселення. Майже не враховується процес формування психофізіологічної, особистої, соціальної ідентичності дитини [13, с. 244; 23, с. 61-65]. Недостатньо уваги приділяється формуванню особистісних рис дитини, мало вивчений вплив ситуації повної та неповної сім'ї на подальший життєвий шлях особистості [14, с. 112-113].

На наш погляд, життєва ситуація, в якій знаходиться дитина, впливає на формування окремих рис особистості. Вивчення особистісних рис дитини залежно від життєвої ситуації її розвитку дасть можливість передбачити та коректувати поведінку як окремої особистості, так і відповідної соціальної групи.

Сім'ю, відповідно до канонів соціології, можна віднести до первинної групи, первинною в тому значенні, що вона дає індивіду найбільш ранній і повний досвід соціальної єдності. Первинна група є відносно невеличкою за кількістю членів групою, у якій підтримуються стійкі безпосередні особистісні емоційно забарвлені контакти, є спільні цінності та зразки поведінки. Вона є порівняно незалежною від ширшого суспільства, хоча повною мірою відображає його дух [1, с. 95].

У психології існує достатньо багато визначень поняття "сім'я". Найчастіше застосовується дефініція, в якій сім'я визначається як форма спілкування поєднаних шлюбом чоловіка та жінки, їх дітей (власних чи усиновлених), а також у деяких випадках інших людей, пов'язаних із переліченими вище особами родинними зв'язками [16, с. 117]. Таке визначення містить найбільш суттєві характеристики сім'ї на різних етапах її розвитку, включаючи стадії формування або розпаду.

Сім'ю слід розглядати як найважливіший компонент індивідуального середовища дитини, де відбувається формування особистості дитини та її соціально-емоційний розвиток під дією інтраіндивідуальних (особливості темпераменту, в основі якого лежать вроджені фізіологічні процеси), інтеріндивідуальних (досвід спілкування дитини з батьками, який інтерпретується в термінах “надійних” і “ненадійних” взаємовідносин) і макросистемних сил (економічне становище генетичної сім'ї, освіту батьків, характер взаємовідносин у сім'ї) [4, с. 101; 26, с. 291-314].

Впродовж життєвого циклу сім'я зустрічається з рядом проблем, серед яких найбільшою гостротою вирізняються ті, які виникають за відсутності в сім'ї одного з її членів. У таких неповних сім'ях серйозної деформації зазнають процеси виховання та соціалізації дитини. В Україні найбільш поширеним типом неповної сім'ї є материнські сім'ї, тобто такі, де відсутній батько. Причому таких неповних сімей виділяють дві категорії: батьки офіційно розлучені, а їх приблизно 55%, а також ті, в яких діти народилися поза шлюбом або їх матері не взяли шлюб, – 19% [8, с. 36].

Такі сім'ї мають ряд спільних порушень. По-перше, не виконується одна з ролей, необхідних для успішного функціонування сім'ї, на її місці утворюється порожнеча. По-друге, дитина не адаптується до факту тієї події, яка спричинила несприятливий розвиток і атмосферу сім'ї [2, с. 18; 20, с. 135].

У неповних сім'ях, як показують дослідження, дитина сильно залежить від матері, що часто поєднується з почуттям ворожості до неї, а відсутність батька спричиняє його ідеалізацію [9, с. 45]. Діти з неповних сімей часто мають занижений рівень домагань, у них вищий рівень тривожності, частіше зустрічаються невротичні симптоми, а це негативно позначається на їхньому майбутньому, навчальній успішності, самоповазі [15, с. 92; 19, с. 22]. Такі діти, порівняно з дітьми з повних сімей, мають обмежені можливості розвивати свої здібності, більш схильні до вживання алкоголю, правопорушень.

При появі батька поведінка матері змінюється, дитина губиться і не знає, як вона сама повинна себе поводити, оскільки ситуація повної сім'ї здається нереальною [3, с. 79-80].

Для хлопців характерним є засвоєння “жіночих” рис поведінки – пасивності, нерішучості, невпевненості тощо. Констатуються відхилення у сфері статевого формування, статево-рольового визначення і самовизначення. Протилежним є намагання засвоїти спотворений вульгаризований образ “чоловічої” поведінки. Хворобливо загострене прагнення утвердитись у чоловічій ролі призводить до посилення протестних форм поведінки, виявів агресивності та конфліктності щодо оточення. Відхилення у формуванні

статевої сфери збільшує ймовірність ускладнень у статевому дозріванні підлітка, що згодом проявляється у дорослому житті. Статєво-рольове самовизначення хлопчиків із неповної сім'ї відбувається з певним запізненням. У значної частини дітей, які виховуються в умовах відсутності або обмеження батьківської опіки, розвиваються специфічні типи поведінки, які характеризуються суперечливими рисами: апатією, пасивністю, контрастними емоційними реакціями, легкістю входження в контакт, різко вираженими тенденціями демонстративної поведінки, яскраво вираженим інтересом до оточуючих, ранньою мастурбацією, захопленням їжею, сексуальними зв'язками, аутичними тенденціями, нарцисизмом тощо [5, с. 6-7].

Розлучення батьків позбавляє дитину почуття безпеки, утруднює усвідомлення своєї власної значущості, власного "Я". У дитини з неповної сім'ї зникають упевненість, врівноваженість, що позначається на взаємовідносинах з іншими людьми поза домом.

Слід мати на увазі, що в ситуації неповної сім'ї змінюється не лише кількість, але й якість взаємовідносин. У дитини, яка живе з одним із батьків, менше можливості знайомитись із різними варіантами соціального досвіду. Обмежене коло основних соціальних ролей, які пізнає дитина в неповній сім'ї, може позначитися на її розвитку, оскільки знайома лише одна роль – одного з батьків. Вважають, що обмежені можливості знайомства з різними суспільними ролями в неповній сім'ї більше стосуються дівчат, оскільки хлопчики завдяки спортивним, технічним та іншим інтересам знаходять достатню кількість чоловічих прикладів, а дівчата, які виховуються однією матір'ю, можуть створити неправильне враження про чоловіків, що може призвести до деформованого уявлення про сімейно-шлюбні відносини, в тому числі про еротіку та секс [25, с. 1-14], хоча за більшістю особистісних якостей батьки схильні оцінювати дівчат вище, ніж хлопчиків.

Існує три основні реакції дітей на розлучення: 1) ворожість, якою супроводжується розлучення, оскільки у дітей знижується почуття власного благополуччя, розвиваються страхи, дратівливість; 2) переживання, викликане змінами в способі життя дитини; 3) втрата відчуття впевненості та емоційної підтримки [6, с. 31; 10, с. 519-520; 25, с. 303-312].

Оскільки особистість – якісно нове утворення, яке формується у процесі взаємодії людини з умовами соціального середовища [22, с. 111], уклад сім'ї суттєво впливає на формування рис особистості неповнолітніх.

Доцільним вбачається вивчення рис особистості учнівської молоді, що мають суттєвий вплив на формування усвідомлення власного "Я" та моделі поведінки в системі соціальних зв'язків. Процес формуван-

ня рис особистості великою мірою зумовлений впливом умов сімейного виховання.

З метою вивчення особистісних рис учнівської молоді нами був використаний “Багатофакторний особистісний опитувальник” Р. Кеттелла, призначений для дітей різного віку. Дана методика широко використовується у шкільній психодіагностичній практиці з 1949 року. Опитувальник Р. Кеттелла має високий ступінь надійності та валідності, адаптований до різних вікових груп і може використовуватися під час моніторингових досліджень. Використаний варіант методики для підлітків дозволяє визначити міру прояву рис характеру особистості, функціонально незалежна природа яких встановлена низкою факторно-аналітичних досліджень [11, с. 409; 18, с. 240].

Діагностика акцентуацій характеру старшокласників проводилася нами на основі “Модифікованого патохарактерологічного діагностичного опитувальника” (МПДО), запропонованого С. Подмазіним, який є модифікацією “Патохарактерологічного діагностичного опитувальника” (ПДО), розробленого А. Личко [17, с. 4; 12, с. 59].

Також використовувався тест визначення рівня суб’єктивного контролю (РСК) [21, с. 49-53], що дозволяє оцінити, наскільки в особистості сформований рівень суб’єктивного контролю над різноманітними життєвими ситуаціями.

З метою визначення рівня тривожності нами була використана методика “Шкала тривожності” Дж. Тейлора [18, с. 175]. У дослідженні взяли участь учні 10-11 класів загальноосвітніх шкіл м. Львова та професійно-технічних навчальних закладів (Львівського вищого професійного художнього училища, Львівського вищого професійного політехнічного училища та Стебницького професійного ліцею): 129 юнаків і 133 дівчини, разом 262 особи.

Аналіз результатів порівняльного аналізу середніх арифметичних показників психодіагностичного обстеження двох груп дітей (перші – виховувалися у повних сім’ях; другі – у неповних (без батька)) свідчить про те, що у показниках методики Р. Кеттелла значущих відмінностей між середніми арифметичними значеннями у цих групах не виявлено, проте близькими до значущих можна вважати відмінності за показниками G (Підвладність почуттям – Висока нормативність поведінки) – t -критерій Стьюдента дорівнює 1,966; рівень ймовірності $p=0,0506$ та A (Замкнутість – Комунікабельність) – t -критерій Стьюдента дорівнює 1,891; рівень ймовірності $p=0,0599$. На основі цього можна говорити про такі тенденції:

1. G (Підвладність почуттям – Висока нормативність поведінки). Діти з повних сімей більшою мірою засвоюють суспільні норми поведінки та

застосовують їх для самоконтролю над почуттями порівняно з дітьми з неповних сімей, яким більше властиві вільний прояв емоцій, менший контроль над виявленням почуттів. Відносно високі середньогрупові оцінки за цією шкалою в дітей із повних сімей (6,5 балів) свідчать про високу нормативність, сильний характер, врівноваженість, відповідальність, наполегливість, стійкість, рішучість, емоційну дисциплінованість, зібраність, розвинуте почуття обов'язку, дотримання моральних стандартів і правил, точність, наполегливість у досягненні мети, спрямованість на справу.

Діти з неповних сімей частіше виявляють незгоду з загальноприйнятими моральними нормами, стандартами. Вони мінливі, гнучкі, можуть викликати недовіру, можуть нехтувати обов'язками, бувають лінькуватими, безпринципними, неорганізованими, безвідповідальними; можлива антисоціальна поведінка.

2. А (Замкнутість – Комунікбельність). Діти з неповних сімей брак спілкування в сім'ї схильні компенсувати збільшенням комунікативних контактів з іншими людьми (середньогрупові оцінки за цією шкалою наближаються до високих – 6,8 балів). Вони більш відкриті, природні, довірливі, готові до єднання, легко пристосовуються, конформні.

Діти з повних сімей комунікбельні, але не витрачають надмірних зусиль у пошуках додаткового спілкування (середньогрупові оцінки – 5,7 балів – у межах середньої норми), що може свідчити про їх самодостатність.

За результатами порівняння показників методики МПДО у групі дітей із неповних сімей спостерігається переважання середніх оцінок за всіма шкалами методики порівняно з групою дітей із повних сімей. Це може бути наслідком того, що в неповних сім'ях діти не мають достатніх умов для гармонійного розвитку. Значущу відмінність між порівнюваними групами виявлено у шкалі тривожно-педантичного типу: діти з неповних сімей, порівняно з дітьми з повних сімей, більш несміливі, невпевнені в собі, сором'язливі; почуття власної неповноцінності намагаються маскувати у самоствердженні через такі види діяльності, де краще можуть розкрити свої здібності. У поєднанні зі значно нижчими оцінками за шкалою нормативності поведінки, вищі оцінки за шкалою тривожності та педантичності можуть бути ознакою внутрішнього конфлікту особистості: така дитина потребує уваги та схвалення оточення й одночасно не сприймає соціальні норми та відкидає авторитети, тим самим поглиблює внутрішній конфлікт. Самоствердження дітей із неповних сімей може відбуватися в антисоціальній діяльності. Властиві їм із дитинства образливість, чутливість, сором'язливість заважають зближенню зі значущими людьми. Особливо хворобливо реагують на ставлення до них оточуючих: не пере-

носять глузування, не вміють постояти за себе, відстояти правду при несправедливих звинуваченнях. Часткове незнання і неприйняття соціальних норм призводять до неадекватних агресивних реакцій (на оточення та/або на себе), що викликає, у свою чергу, негативну реакцію оточуючих.

Також звертає на себе увагу тенденція зростання оцінок у контрольній шкалі у групі дітей із неповних сімей, хоча критерій Стьюдента при порівнянні середніх арифметичних груп дітей із повних і неповних сімей не досягає рівня значущості, але наближається до нього ($t=-1,908$; $p=0,0578$). Подібна тенденція спостерігається у шкалах неправди інших методик: методики РСК, методики для визначення особистісної тривожності Дж. Тейлора. Це свідчить про прагнення дітей із неповних сімей (навіть за рахунок подання неправдивої інформації) виставити себе у кращому світлі, бажання відповідати очікуванням оточуючих.

Вплив укладу сім'ї на формування характерологічних рис особистості в узагальненому вигляді представлений у таблиці 1.

Таблиця 1

Характерні особливості дітей залежно від укладу сім'ї

Уклад сім'ї	Характерні особливості дітей
Повна сім'я	Адекватний рівень домагань залежно від соціально-економічного статусу сім'ї; ситуативне підвищення рівня тривожності; позитивна самоконцепція й адекватна самооцінка; відносно широкі можливості в розвитку здібностей; адекватне статево-рольове визначення та самовизначення; відповідність агресивності та конфліктності віковим нормам; почуття безпеки; активність, у тому числі соціальна; впевненість стосовно власного майбутнього; правильні уявлення про сімейно-шлюбні відносини, еротіку, секс; дратівливість адекватно і відповідно до ситуації; ситуативна ворожість.
Неповна сім'я	Занижений рівень домагань; підвищений рівень тривожності; наявність невротичних симптомів; занижена самоповага; схильність до вживання алкоголю, правопорушень; обмеження в розвитку здібностей; відхилення у сфері статевого формування, статево-рольового визначення і самовизначення; протестні форми поведінки: агресивність, конфліктність; пасивність та апатія; контрастні емоційні реакції; відсутність почуття безпеки; невпевненість, невірноваженість; деформовані уявлення про сімейно-шлюбні відносини, у тому числі про еротіку і секс; ворожість; дратівливість.

На основі вищезазначеного можна зробити такі висновки:

1. Сім'я є одним із найголовніших факторів впливу на формування рис особистості.

2. Діти з повних сімей краще засвоюють суспільні норми, а їх поведінка характеризується більшою нормативністю. Натомість діти, які виховуються в неповних сім'ях, у силу сімейної структури характеризуються наявністю внутрішнього конфлікту, який впливає на їх життєдіяльність.

3. Батьківська сім'я впливає на амбіційні тенденції – у дітей із повних сімей вони виражені сильніше, такі діти мають адекватний рівень домагань залежно від соціально-економічного статусу сім'ї; сформовану систему потреб і бажань. Неповна сім'я не дає дитині чіткої системи потреб і прагнень саморозвитку, може сприяти розвитку невротичної особистості.

Посилання:

1. *Андреева, Г. М.* Социальная психология. — М. : Аспект Пресс., 2004. — 365 с.
2. *Бевз, Г.* Приймні сім'ї. — К. : ГЛАВНИК, 2006. — 111 с.
3. *Васютинський, В. О.* З досвіду психологічного вивчення особливостей статево-рольового самовизначення хлопчиків-підлітків з неповної сім'ї // Проблеми сімейного та статевого виховання дітей і учнівської молоді. — К., 1995. — С. 79-81.
4. *Галигузова, Л. Н.* Проблемы социальной изоляции детей // Вопросы психологии. — 1996. — № 3. — С. 101.
5. Діти вулиці: хто вони і як їм допомогти / Упоряд. : *О. Главник, Н. Комарова.* — К. : ГЛАВНИК, 2006. — 111 с.
6. *Думитрашук, Т. А.* Структура семьи и когнитивное развитие детей // Вопросы психологии. — 1996. — № 2. — С. 31.
7. *Кісарчук, З. Г.* Психологічна допомога сім'ї. — Київ, 1998. — 121 с.
8. *Кісарчук, З. Г.* Психологічна допомога сім'ї. Кн. 1. : Навчальний посібник (у 3 книгах) / *З. Г. Кісарчук, О. І. Єрмусевич.* — К. : ГЛАВНИК, 2006. — 112 с.
9. *Кон, И. С.* Ребёнок и общество. — М., 1988. — 238 с.
10. *Крайг Грейс.* Психология развития. — С.-Пб. : “Питер”, 2000. — 615 с.
11. *Лемак, М. В.* Психологу для роботи / *М. В. Лемак, В. Ю. Петрище.* — Ужгород : В-во Олександрії Гаркуші, 2012. — 616 с.
12. *Личко, А. Е.* Психопатии и акцентуации характера у подростков. — Л. : Медицина, 1983. — 256 с.
13. *Москаленко, В. В.* Соціальна психологія: підручник. — К. : Центр навч. літератури, 2008. — 668 с.
14. Основи практичної психології / *Панок В., Титаренко Т., Чепелева Н., Рибалка В.* — К. : Либідь, 1999. — 534 с.
15. *Панок, В. Г.* Психологія життєвого шляху особистості / *В. Г. Панок, Г. В. Рудь.* — К. : Ніка-Центр, 2006. — 277 с.
16. *Піча, В. М.* Соціологія : Курс лекцій / *В. М. Піча, О. М. Семашко.* — К. : Заповіт, 1996. — 344 с.
17. *Подмазін, С. І.* Тести для діагностики акцентуацій характеру у підлітків / За ред. *Ю. З. Гільбуха.* — К. : НПЦ Перспектива, 1996. — 52 с.
18. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : Учебное пособие. — М. : Издательский дом “БАХРАХ”, 1998. — 570 с.
19. *Пухова, Т. И.* Развитие представлений о семейных отношениях у детей // Вопросы психологии. — 1996. — № 2. — С. 22.
20. *Раппопорт, С. С.* Послеразводная ситуация в восприятии разведённых // Человек после развода. — Вильнюс, 1985. — 272 с.
21. Самооцінка учня / Упоряд. : *С. Максименко, Н. Шевченко, О. Главник.* — К. : Главник, 2004. — 110 с.

22. Соціологія і психологія : Навч. посібн. / За ред. Ю. Ф. Пачковського. — К. : Каравела, 2009. — 760 с.
23. Erikson, E. H. Identity, Psychological // International Encyclopedia of the Social Sciences. — Vol. 7. — N. Y., 1988. — P. 61-65.
24. Hetherington, E. M. Coping with marital transitions: A family systems perspective // Monographs of the Society for Research in Child Development. 1992. — 57 (2-3). — Serial No. 227. — P. 1-14.
25. Hetherington, E. M. Marital transitions : A child's perspective / E. M. Hetherington, M. Stanley-Hagan, E. R. Anderson // American Psychologist. — 1989. — № 44. — P. 303-312.
26. Social withdrawal, inhibition and shyness in childhood / Rubin K. H., Asendorpf J. B. (eds.). — Hillsdale : N.J. Lawrence Erlbaum Ass, 1993. — P. 291-314.

References (transliterated and translated):

1. Andreeva G. Socialnaya psichologia (Social psychology). Moscow, 2004, 365 p.
2. Bevz G. Priyomnye semyi (Receiving families). Kyiv, 2006, 111 p.
3. Vasjutinskiy V. Z dosvidu psichologichnogo vyvchennja osoblyvostei statevo-roliovogo samovyznachennja hlopchykiv (On the experience of psychological study of features of sexual self-determination of boys). Kyiv, 1995. P. 79-81.
4. Galiguzova L. Problemy socialnoi izolyatsii detei (Problems of social isolation of children). Moscow, 1996. P. 101.
5. Dumitrashku T. Struktura semii i kognitivnoe razvitie detei (Family pattern and cognitive development of children). Moscow, 1996. P. 31.
6. Kisarchuk Z. Psichologichna dopomoga simyi (Psychological help to a family). Kyiv, 1998. 121 p.
7. Kisarchuk Z., Ermusevich O. Psichologichna dopomoga simyi (Psychological help to a family). Kyiv, 2006. 112 p.
8. Kon I. Rebenok i obzchestvo (Child and a society). Moscow, 1988. 238 p.
9. Kraig G. Psichologia razvitiya (Psychology of the development). St. Petersburg, 2000. 615 p.
10. Lemak M., Petrizce V. Psichologu dlia roboty (To the psychologist for work). Uzhgorod, 2012. 616 p.
11. Lichko A. Psihopatii i akcentuacii haraktera u podrostkov (Psychopathies and character accentuations for teenagers). Leningrad, 1983. 256 p.
12. Moskalenko V. Socialna psichologia: pidruchnik (Social psychology: textbook). Kyiv, 2008, 668 p.
13. Glavnik O., Komarova N. Dity vulytsi: hto vony i yak im dopomohty (Children of street: who are they and how to help them). Kyiv, 2006. 111 p.
14. Panok V., Titarenko T., Chepeleva N., Rybalka V. Osnovy praktychnoi psichologii (Bases of practical psychology). Kyiv, 1999. 534 p.
15. Panok V., Rud G. Psichologia zhyttievogo shlyahu osobystosti (Psychology of course of life of a personality). Kyiv, 2006. 277 p.
16. Picha V., Semashko O. Sociologiya: Kurs lekciy (Sociology: course of lectures). Kiev, 1996. 344 p.
17. Podmazin S. Testy dlya diagnostiki akcentuaciy kharakteru u pidlitkiv (Tests for diagnostics of accentuations in teenagers). Kyiv, 1996. 52 p.
18. Prakticheskaya psikhodiagnostika. Metodiki i testy. Uchebnoe posobie (Practical psychoactivator. Methodologies and tests. Textbook). Moscow, 1998. 570 p.
19. Pukhova T. Razvitie predstavleniy o semeynykh otnosheniyah u detey (Development of ideas about domestic relations for children). Moscow, 1996. P. 22.
20. Rappoport S. Poslerazvodnaya situatsiya v vospriyatii razvedennykh (Afterdivors situation in perception of divorcee). Vilnius, 1985. 272 p.
21. Maksimenko S., Shevchenko N., Glavnik O. Samootsinka uchnia (Self-appraisal of a student). Kyiv, 2004. 110 p.
22. Pachkovskiy U. Sociologiya i psichologiya (Sociology and psychology). Kyiv, 2009, 760 p.

23. Erikson E. H. Identity, Psychological // International Encyclopedia of the Social Sciences. – Vol. 7. – N. Y., 1988. – P. 61-65.
24. Hetherington E. M. Coping with marital transitions: A family systems perspective // Monographs of the Society for Research in Child Development. 1992. – 57(2-3). – Serial No. 227. – P. 1-14.
25. Hetherington E. M., Stanley-Hagan M., Anderson E. R. Marital transitions : A child's perspective // American Psychologist. – 1989. – N 44/ – P. 303-312.
26. Social withdrawal, inhibition and shyness in childhood / Rubin K. H., Asendorpf J. B. (eds.). – Hillsdale : N.J. Lawrence Erlbaum Ass, 1993. – P. 291-314.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2013

И. Корниенко

Личностные черты учащихся из полных и неполных семей

В статье анализируется ситуация полной и неполной семьи и формирование черт личности учащейся молодежи. Анализируются общие проблемы неполных семей, которые возникают на протяжении их жизненного цикла, описывается влияние развода на поведение несовершеннолетних, количество и качество взаимоотношений с другими людьми, уровень усвоения маскулинных и фемининных черт, выделяются основные реакции детей на развод родителей. Описывается зависимость от матери в поведении, усвоение социальных ролей и поло-ролевое самоопределение ребенка, осознание собственного “Я”. Представлены результаты сравнительного анализа средних арифметических показателей психодиагностического обследования двух групп детей: первые воспитывались в полных семьях, вторые – в неполных (без отца) семьях по методикам: “Модифицированному патохарактерологическому диагностическому опроснику”, предложенному С. Подмазиным, “Многофакторному личностному опроснику” Р. Кеттелла, методике определения уровня субъективного контроля, шкале тревожности Дж. Тейлора.

Ключевые слова: полная семья, неполная семья, черты личности, поведение, учащиеся.

I. Kornienko

Personality Features of Students from Traditional and Single Parent Families

The article analyzes the situation of traditional and single parent families and formation of personality features of students. The author analyzes general problems of single-parent families that occur throughout their life cycle, describes the effects of the divorce on the behavior of juveniles, number and quality of relationships with other people, level of achievement of masculine and feminine features; highlights the main children's reactions to their parents' divorce. The paper describes the dependence on the mother's behavior, learning social roles and sex-role self-determination of a child, the awareness of his/her own “Ego”. The author presents the results of comparative analysis of middle arithmetic indexes of psychodiagnostic examination of two groups of children: first of them were raised in two-parent families, the second ones were brought up in single parent family (without a father) according to techniques: “Modified pathocharacterological diagnostic questionnaire” proposed by S. Podmazin, “Multiple-factor personality questionnaire” by R. Cattell, and the method of determining the level of subjective control by J. Taylor anxiety scale.

Key words: traditional family, single parent family, personality features, behavior, students.

Рецензент – кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник С. М. Вдович